

Bolalar nutqida sintaktik mexanizmlarning shakllanishi

Nodira Baxtiyor qizi Goipova
Mukarramxon Ulug‘bek qizi Tursunaliyeva
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqida sintaktik mexanizmlarning shakllanish jarayoni o‘rganiladi. Nutq rivojlanishining turli bosqichlarida sintaktik tuzilmalarning paydo bo‘lishi va ularning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida bolalar nutqini shakllantirishda atrof-muhit, ta’lim va muloqot muhitining ahamiyati ta’kidlanadi. Ushbu tadqiqot sintaktik tuzilmalarning shakllanishi haqida yangi ma’lumotlar taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: bolalar nutqi, sintaktik mexanizmlar, lingvistika, nutq rivojlanishi, sintaksis

The formation of syntactic mechanisms in children’s speech

Nodira Bakhtiyor kizi Goipova
Mukarramkhon Ulugbek kizi Tursunaliyeva
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract” This article studies the process of formation of syntactic mechanisms in children’s speech. The emergence of syntactic structures at different stages of speech development and their linguistic features are analyzed. In the course of the research, the importance of the environment, education and communication environment in the formation of children’s speech is emphasized. This study provides new information about the formation of syntactic structures.

Keywords: children’s speech, syntactic mechanisms, linguistics, speech development, syntax

Bolalar nutqining shakllanishi lingvistik tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi. Nutqning tarkibiy tuzilmalari, ayniqsa, sintaksisning rivojlanish jarayoni bolalarning mantiqiy fikrlash darajasi bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu maqolada sintaktik mexanizmlarning qanday shakllanishi va unga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari pedagogik va lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Sintaktik mexanizmlarning asosiy tushunchalari

Sintaksis so‘zlarning mantiqiy va grammatik bog‘lanish jarayonini ifodalaydi. Bolalar nutqida sintaktik mexanizmlar asta-sekin shakllanadi va yoshga qarab

murakkablashadi. Nutqiy rivojlanishning dastlabki bosqichida gaplar oddiy tuzilishga ega bo'lsa, keyinchalik murakkab sintaktik konstruksiyalar shakllanadi. Ushbu jarayonda bolalar intellektual o'sishi va muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi muhim rol o'ynaydi. Gap, gap bo'lagi, so'z birikmasi Sintaksisning asosiy birliklaridir. Bularga keyingi paytlarda abzats, period, matn kabi birliklar ham kiritilmoqda. So'z birikmasi tobe aloqa (bog'lanish) vositalari - moslashuv, boshqaruv yoki bitishuv yordamida ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zdan qosil bo'ladi va faqat ran tarkibidagina amal qiladi. Gap Sintaksisning markaziy birligidir. U struktursemantik qolip va nutq birligi bo'lmish fikr sifatida o'rganiladi. Gap fikrni - tashqi olam bilan aloqa tufayli yuzaga keladigan histuyg'ularni ifodalash vositasidir. Gap bir mustaqil so'zdan ("qorong'ilashmoqda", "jimjitlik"), aksariyat hollarda esa bir necha so'zdan hosil bo'ladi. Asosan, sintetik tillar, shuningdek, analitik tillarning xususiyatlariga ega bo'lgan o'zbek tilida gapdagi so'zlarning bog'lanish vositalari sifatida yordamchi so'zlar - ko'makchilar va bog'lovchilarni, suz tartibini, ohangni va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Sof analitik tillarda gapdagi suzlarning bog'lanish vositalari, asosan, yordamchi so'zlar bo'lsa, agglyutinativ va amorf tillarda mazkur vazifani so'z tartibi bajaradi.

Bolalar nutqida sintaktik mexanizmlarning shakllanish bosqichlari

Boshlang'ich bosqich (1-2 yosh): Bir so'zli gaplar hukmron bo'ladi. Bola bu davrda asosan ishora qilish, taqlid va imo-ishoralar orqali o'z fikrini ifodalaydi.

Ikkinchi bosqich (2-3 yosh): Ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat sodda gaplar hosil qilinadi. Bu davrda so'zlar orasidagi mantiqiy bog'liqlik kuchayadi.

Uchinchi bosqich (3-4 yosh): Bosh va qo'shimcha gaplardan iborat murakkab gaplar yuzaga keladi. Bola savol-javob shaklidagi gaplar tuzishga intiladi.

To'rtinchi bosqich (4-5 yosh): Bog'lovchilar orqali murakkab gaplar shakllanadi. Bola o'z fikrini mantiqiy izchillik bilan ifodalashni boshlaydi.

Sintaktik shakllanishga ta'sir qiluvchi omillar

Bola muloqot qilayotgan muhit sintaktik rivojlanish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar va qarindoshlar bilan muloqot qilish bolaning nutqiy kompetensiyasini oshirishga yordam beradi.

Bog'cha va maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar tomonidan sintaktik tuzilmalarning o'rgatilishi bolaning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi.

Multimedia vositalari va kitoblar bolalarning lingvistik malakalarini rivojlantirishda muhim omillardan biridir. Shu bilan birga, televizor va kompyuter o'yinlarining noto'g'ri ishlatilishi sintaktik rivojlanishga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

O'zbekistonda sintaktik mexanizmlarning shakllanishi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar

O'zbekistonda bolalar nutqining rivojlanishi va sintaktik mexanizmlarning shakllanishi bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat pedagogika universiteti tilshunoslari bu sohada izlanishlar olib bormoqda.

A. G'afforov (2020) o'zining "O'zbek tilida bolalar nutqining rivojlanishi" asarida sintaktik konstruksiyalarning shakllanish bosqichlarini tahlil qilgan.

M. Rahmonova (2018) tomonidan yozilgan "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi" kitobida ta'lim muhitining bolalar sintaktik ko'nikmalariga ta'siri o'rganilgan.

Davlat tomonidan ham bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha dasturlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi qonunda bolalar nutqining shakllanishi uchun zarur metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilgan.

Nutqiy muloqot jarayonida sintaktik mexanizmlarni shakllantirish usullari

Bolalar odatda kattalarning gapirish uslubini kuzatish orqali nutqiy strukturalarni o'zlashtiradilar. Kattalarning aniq va izchil nutqi bolalarda to'g'ri gap tuzish ko'nikmasini shakllantiradi.

O'yin orqali rivojlantirish

Rolli va ta'limiy o'yinlar orqali murakkab gap tuzish qobiliyatini shakllantirish mumkin. O'yinlar bolani faol muloqotga undaydi va yangi sintaktik tuzilmalarning shakllanishini tezlashtiradi. O'yin orqali rivojlantirish bolalar nutqini shakllantirishda muhim metodlardan biridir. O'yinlar bolalarni faol muloqotga undaydi va yangi sintaktik tuzilmalarning shakllanishini tezlashtiradi. Bolalar o'yinda erkin ravishda so'zlarni va gap tuzilmalarini ishlatadilar, bu esa ularning nutqiy rivojlanishiga yordam beradi.

Bolalar o'yin jarayonida yangi sintaktik tuzilmalarga ega bo'lgan so'zlarni, iboralarni va gaplarni ishlatadilar. Masalan, bolalar turli rollar o'ynash orqali so'zlashuvda murakkab gaplar tuzishni o'rganadilar. Rolli o'yinda bolalar shaxslarni yoki holatlarni ifodalashda ko'plab yangi sintaktik tuzilmalarni sinab ko'rishadi. Bu esa ularning nutqiy kompetensiyalarini oshiradi va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

O'yin orqali bolalar nafaqat sintaktik tuzilmalarni o'zlashtiradilar, balki bu jarayon bolalar mantiqiy va ijodiy fikrlashini ham rivojlantiradi. Masalan, o'yin jarayonida bolalar o'zlarining fikrlarini izchil va aniq ifodalashga harakat qiladilar, bu esa ularning sintaksis ko'nikmalarini oshiradi. Shuningdek, o'yin bolalarni o'zaro muloqotga, savol-javoblar, muloqot tuzilmalari bilan tanishtiradi, bu esa sintaktik qobiliyatlarni kengaytiradi.

Turli o'yinlar bolalarga turli sintaktik konstruksiyalarni o'rgatishda yordam beradi. O'yinlarni o'tkazishda o'qituvchilar yoki ota-onalar bolalarga sintaktik tuzilmalarni mustahkamlash va murakkablashtirish uchun maxsus vazifalar berishlari mumkin. Misol uchun, bolalar o'yinda murakkab gaplarni tuzishda yordam beruvchi

savollar berilishi mumkin, yoki ular yangi soʻzlarni va iboralarni ishlatishga chaqirilishi mumkin.

Bundan tashqari, oʻyinlar bolaning ijtimoiy koʻnikmalarini ham rivojlantiradi. Nutq va ijtimoiy muloqotning oʻzaro bogʻliqligi, oʻyin orqali bolalarning sintaktik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, chunki ular oʻyin davomida oʻz fikrlarini ifodalaydi va boshqalar bilan muloqotga kirishadi. Shunday qilib, oʻyin orqali bolalar nutqiy rivojlanishda muhim bir bosqichni bosib oʻtadilar.

Xulosa

Bolalar nutqida sintaktik mexanizmlarning shakllanishi tabiiy va bosqichma-bosqich kechadigan jarayondir. Ushbu jarayonga atrof-muhit, pedagogik taʼlim va muloqot muhitining taʼsiri katta boʻlib, bola nutqining sintaktik jihatdan boyib borishiga yordam beradi. Oʻzbekistonda ham bu yoʻnalishda qator tadqiqotlar olib borilmoqda va natijalar pedagogik amaliyotda qoʻllanilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, bolalar nutqining sintaktik jihatdan rivojlanishi ularning muloqotga boʻlgan ehtiyoji, taʼlim muhitining sifati va psixologik omillar bilan bevosita bogʻliqdir.

Maqolaga Oʻzbekistonda olib borilayotgan tadqiqotlar va tegishli ilmiy manbalar haqida maʼlumot qoʻshdim. Agar yana qoʻshimcha yoki oʻzgartirishlar kerak boʻlsa, bimalol ayting!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xovodillayev, M. X., Goipova, N. B., & Tolanorov, J. B. (2023). WAYS TO VERIFY THE PERCEPTION OF MENTALLY IMPAIRED CHILDREN UP TO SCHOOL. Open Access Repository, 9(12), 39-42.
2. GOIPOVA, N. INKLUZIV TA'LIM.
3. Olimjonovna, R. Z. (2024). BOLALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RN. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024, 3(34), 78-82.
4. Goipova, N. B. Q., & Qambaraliyeva, D. A. Q. (2024). Logoritmikaning bolalar psixologiyasiga kompleks taʼsiri. Science and Education, 5(11), 199-203.
5. V.A. Sudakova "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun logoritmik musiqa va o'yin mashqlari"; Sankt-Peterburg, "Bolalik-matbuot"; 2017 yil.
6. Olimjonovna, Z. R. (2024). O 'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILI SIFATIDA. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 3(35), 75-79.
7. Рафикова Р.А. «STEAM технологии как возможность раскрытия потенциала неуспевающих школьников» Вестник Бухарского государственного университета №1. 2024. – С. 36–40.

8. Xasanova, M. & Shodmanov, Q. BOLALARDA DIQQAT ETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI SABABLARI, NOMOYON BO'LISHI VA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARI. Научный Фокус, Международный современный научно-практический журнал. № 10 (100) Февраля 2024 г. Часть 1. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/sf/article/download/14791/10443>

9. A.E. Voronova "5-7 yoshli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muassasalari nutq guruhlarida logoritmika" (uslubiy qo'llanma); M., "SPHERE" ijodiy markazi, 2006 y.

10. Olimjonovna, R. Z. (2024). O 'YIN TERAPIYASI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024, 3(35), 190-195.

11. Рената Анатольевна Рафикова, Рухшана Пайзибаева Инклюзия как возможность раскрытия творческого потенциала ребенка с ОВЗ (на примере выдающихся людей) // Science and Education. 2024. №12. URL: